

Bárczi Judit – Zéman Zoltán

A pénzügyi kultúra és annak anomáliái

Financial Culture and Its Anomalies

Összefoglalás

A pénzügyi kultúra megítélése nem könnyű feladat, ugyanakkor egy gazdaságra és egy társadalomra nézve rendkívül fontos fejlettséget megítélő mérce. A pénzügyi kultúrával foglalkozó kutatások hazai és nemzetközi szinten egyaránt nagyon sok munkát fektettek bele a pénzügyi kultúra mérésébe, fogalmi körének meghatározásába és mindazon kapcsolati tényezők feltárásába, ami a pénzügyi kultúrához kapcsolható. Rámutatva, hogy a pénzügyi ismeretek szintje hatással van a gazdaság stabilitására, fontosnak tartjuk a hozzá kapcsolható szakmai fogalmak tudományos és releváns megjelenítését, valamint bemutatni azokat az anomáliákat, amelyek a pénzügyi kultúra megítélésében és szerepében jelentkeznek.

Summary

Although it is difficult to judge financial culture, it is an important standard of maturity in an economy and a society. An enormous amount of effort has been made both in Hungary and internationally to define and assess financial culture and explore the factors that can be related to it. While it is highlighted that the level of financial knowledge affects the stability of an economy, the relevant scientific terms and the financial anomalies that are perceptible in the assessment and role of financial culture are presented in the article.

DR. BÁRCZI JUDIT PHD, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (barczi.judit@gtk.szie.hu), DR. ZÉMAN ZOLTÁN PHD habil., egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (zeman.zoltan@gtk.szie.hu).

A pénzügyi kultúra megítélése egy gazdaságra és társadalomra nézve nem könnyű feladat. Nagyon sok szakmai kérdést, anomáliát okoz ennek a szakszerű megfogalmazása. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a globális pénzügyi világban egy gazdaság és társadalom egyéneinek fejlettségére utal ennek a területnek a mérése. Világszerte szeretnének hatékony módszereket találni a lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztésére, és több programot dolgoztak már ki a pénzügyi képzési stratégiákkal kapcsolatban, de talán még itt is hiányzik a megfelelő módszertani háttér bevezetése és a jó gyakorlati-ság megteremtése. Megjegyzendő az is, hogy a szakmai megnevezések egységes értelmezése nélkül szinte lehetetlen ezeket a feladatokat megoldani, ezért nagyon fontos az értelmezések tudományos megítélésében való újragondolása.

A pénzügyi képzés – az OECD definíciója szerint – az a folyamat, melynek segítségével az egyének jobban megértik a pénzügyi termékeket és fogalmakat, információk, oktatás és/vagy objektív tanácsadás segítségével fejlesztik készségeiket és magabiztosságukat, így jobban felismerik a pénzügyi kockázatokat és lehetőségeket, megalapozott döntéseket hozhatnak, a pénzügyi jólétük és biztonságuk növelésére egy jól behatárolható kockázatvállalás mellett.

A pénzügyi képzés stratégiáinak – az egész oktatási rendszerre nézve – kidolgozásánál jól hasznosíthatók azok a kutatási tapasztalatok, eredmények, melyek megmutatják a népesség, illetve annak egyes szegmensei (alcsoportjai) körében a szükséges fejlesztési igényeket. Következésképpen a pénzügyi kultúra szintjének mérése kiemelt feladat egy társadalomra és gazdaságra nézve egyaránt, hiszen a társadalom tagjai irányítják, vezetik azt. Ilyen feladatot látnak el pl. a kkv-szektorot illetően is, tehát ennek a feladatnak makro- és mikroszintű hatásmechanizmusa van. Fel kell hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy azokban az országokban, melyek hatékony pénzügyi képzést szeretnének megvalósítani, illetve országos szinten kívánják értékelni annak hatásait, ez a kérdés fontos prioritást kap társadalmi és gazdasági szinten is. A gazdaság irányítóinak – akik a szakpolitikai stratégiák megalkotói – módjukban áll meghatározni az adott ország, gazdaság országos pénzügyi kultúrájának potenciális szükségleteit, és felmérni mindazokat a hiányosságokat, amelyek segítségével eldönthetik, hogy a társadalom mely csoportjainak van leginkább szüksége segítségre. Egy adott országban elvégzett első pénzügyikultúra-felmérés eredményei tekinthetők kiindulópontnak, és referenciaként szolgálhatnak a pénzügyi képzési programok kidolgozásakor. Mindezek kidolgozásában sokszor nagy léptékű előrehaladások vannak ugyan, de a módszertani kérdésekről sokszor elfeledkeznek, vagy egyáltalán nem foglalkoznak velük. Véleményem szerint minél nehezebb egy ismeretanyag, annál inkább oda kell figyelni a tudásátadás vagy a tudás megszerzésének folyamatára, amit módszertanilag jól lehet kiegészíteni, azaz nem szabad megfeledkezni a módszertani háttérrel az amúgy is nehéz területekkel kapcsolatban. A többszöri visszatérő felmérésekkel, a meghatározott tényezők kapcsolódásának elemzésével lehet megállapítani, hogy időközben milyen változások történtek.

A nemzeti és nemzetközi kutatások lehetőséget teremtenek arra, hogy több populáción és pénzügyi piacon – gazdaságban, társadalomban – összehasonlítsuk a pénzügyi kultúra szintjét és fejlődését. Az OECD Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata

(INFE) felvállalta, hogy orvosolja a nemzetközi összehasonlító adatok hiányát, kidolgoz és letesztel egy e célra kifejlesztett felmérést, és a következő definíciót határozta meg: „A pénzügyi kultúra a tudatosság, ismeretek, készségek, attitűdök és viselkedések kombinációja, melyekre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez.”¹ Megítélésünk szerint, a gazdasági kultúra megjelenik a gazdaság minden területén, és vele párhuzamosan a pénzügyi kultúra is egyre nagyobb szerepet kap. Ebben a sajátos kapcsolatban először át kell látnunk a gazdaság és kultúra egyes kapcsolódási pontjait is, valamint a kapcsolódó fogalmi háttér értelmezésének a pénzügyi kultúrában betöltött szerepét.

A gazdaság és kultúra összefüggéseit meghatározzák azok a gazdasági folyamatok, amelyek befolyásolják az értékrendeket, a normákat, az eszméket, a kultúra pedig befolyásolja a gazdasági rendszereket, intézményeket és a viselkedési normákat, melyben több kutató szerint fontos kérdéssé vált a bizalom.² A kultúra fogalma alatt a szociológiában legáltalánosabban a társadalom közös értékeinek, normáinak, rítusainak, hőseinek és szimbólumainak rendszerét, a társadalom egyes szegmenseire jellemző hagyományokat, feltevéseket, gondolkodási, viselkedési és problémamegoldási mintákat, preferenciákat, attitűdöket, érzelmeket értik.³ DiMaggio 1994-ben leegyszerűsítve úgy fogalmazott, hogy: kultúrának tekinthető minden, amit az emberek gondolnak, tesznek, vagy amivel rendelkeznek, mint a társadalom vagy csoport tagjai. Mások⁴ gazdasági kultúra kutatása alatt annak feltárását értik, ami azt jelenti, hogy miképpen gondolkodnak és cselekszenek, hogyan viselkednek, milyen szimbólumokat használnak, milyen értékeket, rítusokat és attitűdöket követnek, milyen hagyományokkal és preferenciákkal rendelkeznek a gazdaság intézményi és egyéni szereplői, mindenekelőtt a gazdasági szervezetek (háztartások, vállalkozások, bankok stb.), a gazdálkodó szervezetek, valamint a gazdaság szabályozó szervezetek, így például a pénzügyi rendszer működését felügyelő szervezetek. Szakirodalmi elemzéseink alapján egyetértünk azokkal, akik a pénzügyi kultúrába beleértik a pénzügyi piacok szereplőinek viselkedését, valamint az azt meghatározó gazdaságon kívüli motívumaikat, preferenciáikat, attitűdjeiket, értékeiket, gondolkodásmódjukat, különös tekintettel a kockázattal szembeni attitűd, a bizalom és az informáltság problémáira. Éppen ezért fontos, hogy a gazdaság irányítói széles körben támogassák annak fejlődését, mindemellett megjegyzendő, hogy ne csak a felügyeleti szervek foglalkozzanak a pénzügyi kultúra fejlesztésével, hanem az egész pénzügyi intézményi rendszer egy adott gazdaságban. A kulturális különbségek szerepét az egyes országok gazdasága reálfolyamatainak működésében és versenyképességében vizsgálták, a nominálfolyamatok és azok társadalmi-kulturális összefüggésében pedig nem, vagy csak ritkán. Az elmúlt öt-tíz évben a pénzpiacok jelentősége látványosan nőtt, ráirányította a figyelmet a pénzügyi kultúra szisztematikus vizsgálatának szükségességére. Felismerve, hogy a pénzügyi ismeretek szintje befolyásolja a gazdaság stabilitását, számos fejlett ország jegybankja vállal aktív szerepet a lakosság pénzügyi ismereteinek növelésében, a pénzügyi kultúra fejlesztésében és terjesztésében. Hazánkban több felügyeleti szerv hasonló céllal kötött megállapodást a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó közös cselekvési programok kidolgozására. Ezek a kezdeményezések igen fontos előrelépést – paradigmaváltást – jelenthetnek a ko-

rábbiakhoz képest, amelyben ezeknek a pénzügyi rendszert felügyelő szervezeteknek meghatározó szerepe lehet, sőt már van is. Sokszor azonban leszűkítik a pénzügyi kultúra fogalmát azon pénzügyi ismeretekre, amelyek a kultúra látható, „felszín feletti” részének területe. Lehetséges, hogy például bizonyos, a pénzügyi stabilitás szempontjából veszélyes, irracionálisnak tűnő pénzügyi kockázatvállalási döntések pusztán ismerethiányból fakadnak. Ez esetben a konkrét pénzügyi ismeretek bővítése az állam vagy a pénzintézetek által támogatott oktatási formák, ismeretterjesztő anyagok által lehetséges eszközt jelenthet a helyzet javítására, amit az MNB kötelességtudóan bevállalt, illetve igyekszik teljesíteni. Magyarországon a Nemzeti Bank az elsők között dolgozott ki olyan átfogó definíciót,⁵ amely a pénzügyi kultúra koncepciójának számos elemét magában foglalja: „A pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.”⁶ Véleményem szerint a kultúra számos összetevője is hatással lehet az alkalmazott pénzügyi gyakorlatra, ilyenek pl. a múltban kialakult gondolkodási és viselkedési minták, meggyőződések és berögződések.

Napjaink összehasonlító kultúrakutatásának egyik legnagyobb empirikus vizsgálata Geert Hofstede nevéhez fűződik, aki szerint az egyes nemzetek kultúrái az alábbi öt dimenzió mentén különböznek egymástól:

1) a hatalmi távolságban, azaz az emberek közötti egyenlőtlenségek kezelésének módjában;

2) az individualizmus vs. kollektívizmus tekintetében, azaz az egyén és a közösség egymással való kapcsolatában;

3) a társadalmi nemi szerepek felfogásában;

4) a bizonytalanságkerülésben, azaz a kétes társadalmi helyzetek tolerálásában; valamint

5) a rövid vs. hosszú távú orientációban, azaz a jövőről való gondolkodásban.⁷

Az egyéni szintű cselekvéseket természetesen csak részben és inkább áttételesen befolyásolják a nemzeti kultúra sajátosságai. Empirikus vizsgálatokból továbbá azt is tudjuk, hogy a nemzeti sajátosságként tételezett tulajdonságok egynémelyike társadalmi csoportonként jelentős variabilitást mutat. Így például a bizonytalanságkerülés, illetve az ezzel összefüggő alacsony kockázatvállalási hajlandóság mértéke egyebek mellett a döntéshozó tulajdonságaitól – életkorától, iskolázottságától, jövedelmétől és nemétől – is függ.⁸ A nemzeti kultúra sajátosságaival mindenesetre számolnunk kell, amikor a pénzügyi kultúrát az országok közötti vagy éppen időbeli összehasonlításban vizsgáljuk.

Hung és szerzőtársai⁹ kilencféle megközelítési módot azonosított az általuk feldolgozott tanulmányokból. Ezek a következők:

1) a pénzügyi tudás;

2) a pénzügyi folyamatok megértése;

3) a pénzügyi tudás alkalmazási képessége és a megszerzett tapasztalatok;

4) a pénzügyi összefüggések és definíciók ismerete;

- 5) a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalának képessége;
- 6) a legalapvetőbb pénzügyi fogalmak ismerete;
- 7) az egyszerű (alapvető) pénzügyi döntések meghozatalának képessége;
- 8) a megalapozott és tudatos döntések meghozatalának képessége; valamint
- 9) az egyszerű pénzügyi fogalmak hatásának ismerete.

A pénzügyi kultúrával foglalkozó kutatások mindig az adott kutatás céljának, célcsoportjának, illetve kutatási kérdésének megfelelően határozták meg azt, hogy mit tekintenek pénzügyi kultúrának, attól függően, hogy milyen megkülönböztető indikátorokat használnak és csatolnak vissza az elemzésekben. Ilyen indikátorként többször használják például az intelligencia fogalmi körét is, amely terminus technicus pontos ismerete esetén lehet csak értelmezni vagy nem értelmezni a kapcsolható pénzügyi kérdéseket.

A szakszótárak szerint¹⁰ az intelligencia az a képességünk, hogy konkrét egyéni célok meghatározása nélkül is képesek vagyunk döntéseket hozni. Ebből adódóan intelligenciánk mércéje az, hogy a végrehajtás milyen pontos és mennyire gyors, így tehát az intelligencia egy komplex képesség, ami a problémamegoldásra irányul. Mindezekből következően a tudományos megítélésben az intelligencia egy összetett képességet jelent. Az intelligencia az értelem szinonimájaként használt, kettős jelentéstartalommal rendelkező tudományos fogalom, illetve fogalmi kör. Az intelligencia tudományosan igazolt típusai:

- nyelvi intelligencia,
- vizuális-térbeli intelligencia,
- logikai-matematikai intelligencia,
- mozgási intelligencia,
- zenei intelligencia,
- interperszonális intelligencia,
- metakognitív intelligencia.

Az intelligencia fogalmi körének jelentésértelmében, egy személy intelligenciája nem más, mint az egyén értelmességi szintje egy előre kijelölt alaptudáshoz viszonyítva. Második jelentésében az ember intelligenciáját értjük alatta, amely az emberi fajra jellemző – genetikailag sokszor kódolt – összetett képesség. A fenti két jelentésből következően az intelligenciavizsgálat is legalább két különböző jelentéstartalommal rendelkezik. A vizsgálat ilyen jelentésbeli összefüggéssel egyrészt az adott ember értelmességének különböző feladatokkal való mérését jelenti, másrészt az intelligencia tudományos feltárására és rendszerezésére utal.

Ezen meghatározásból kiindulva, ha mindezt a pénzügyi ismeretanyagra értjük, akkor pénzügyi intelligenciáról kellene beszélnünk, de a Hung által kidolgozott szempontrendszer szerint, a megszerzett tudás alapján, általános összefüggésekre kell gondolnunk. Következésképpen a pénzügyi intelligencia tudományosan nem elfogadható, nem elfogadott fogalom, mindamellett, hogy a szakmai zsargonban használatos a pénzügyi intelligencia fogalma, mint például a vezetői intelligencia is.

Ugyanakkor elmondható az is, hogy minél magasabb a társadalomban lévő egyének intelligenciaszintje, annál nagyobb lehet az alaptudás viszonyítási bázispontja, illetve a megszerzett ismeretek centrikus köre. Következésképpen azok az ismeretkö-

rök, amelyek meghatározóak a pénzügyi kultúránk szempontjából, szintén horizontálisan tágulnak, és vertikálisan bővülnek, tehát az alapvető pénzügyi ismeretekhez viszonyítva nagyobb tudásalapot képezhetnek. Hasonlóképpen, mint ahogy a pénzügyi jólét, szintén jelentős hatással van a viselkedésre. Így a viselkedési kultúránk szintén meghatározó a pénzügyi attitűdjeink kialakulásában.

Tehát ugyancsak fontos elemei a pénzügyi kultúrának az attitűdök és preferenciák. Ha például valaki negatív attitűdöt mutat a jövője érdekében történő megtakarításokkal szemben, akkor kisebb lehet a valószínűsége, hogy ilyen magatartást tapasztalunk nála. Ugyanígy, ha a rövid távú szükségleteket helyezi előtérbe a hosszú távú biztonsággal szemben, akkor nem valószínű, hogy hosszú távú pénzügyi tervei lesznek. Kovács és szerzőtársai 2013-ban már bizonyították, hogy az attitűdök felhasználásával az egyének pénzügyi viselkedésére vonatkozóan lényeges következtetéseket vonhatunk le.¹¹ A pénzügyi hozzáállás hatással van a magatartás időbeli alakulására is, hiszen bár a viselkedés idővel változik, a változás pozitív mértékű, ha az tudásalapú, tehát ismeretkör – pénzügyi – szintjén megalapozott.

Az attitűd olyan viszonyulás, amely egy személlyel, tárggyal vagy elvont fogalommal kapcsolatos, így pénzügyi attitűdnek a pénzügyekkel kapcsolatos viszonyulásunkat nevezhetjük. A Yamauchi és Templer által kidolgozott Money Attitude Scale (MAS) indexet a pénzügyi attitűdök mérésére fejlesztették ki, vizsgálva a pénzügyi jólét és pénzügyi attitűd kapcsolatának erősségét.

Köztudott, hogy a gazdasági hatások (makro és mikro) determinálják a pénzügyi típusú viselkedéseinket, pl. hatással vannak a vásárlásainkra, számláink fizetésére, megtakarításainkra stb. Következésképpen a viselkedés a pénzügyi kultúra alapvető eleme, az egyik legfontosabb része. A pénzügyi műveltség pozitív eredményei olyan magatartások formájában jelentkeznek, amelyek már az adott ismeretkörök egy emelt szintű tudását feltételezik, ilyen a kiadásaink tervezése és pénzügyi tervünk kialakítása. A fejlett pénzügyi kultúrájú személynek – aki természetesen a társadalom aktív tagja is egyben – mindig van elképzelése, hogy mennyit költhet egy adott szolgáltatásra vagy termékre. A fejlett pénzügyi kultúrához aktív szervezési készségekre is szükség van azért, hogy az egyén eleget tudjon tenni pénzügyi kötelezettségeinek, és elkerülhesse a pénzügyi problémákat.

Megjegyzendő, hogy a pénzügyi kultúra kialakulásában a pénz mint eszköz pszichológiai jelentősége egyre nagyobb szerepet játszik, hiszen bizonyítást nyert,¹² hogy a demográfiai tényezők, a generális pénzügyi képzés és megszerzett kompetenciaháttér mellett a pénz milyen funkciót tölt be az egyének és háztartások életében. A pénzhez való viszonyulásunk személyiségünk függvénye, amit a társadalmi elvárások, demográfiai jellemzők, gazdasági körülmények és az oktatási rendszer is jelentősen befolyásol. A pénzügyi kultúrában több közgazdasági és szociológiai tényező van jelen. Mérése éppen ezért összetett indikátorokra alapozható, amelyek közül talán a legegyszerűbb módszer a tájékozottság mérése, ami azonban csak egy részét ragadja meg a pénzügyi kultúrának. Mindezekből adódóan kiterjesztették a mérést a pénzügyi döntésekhez szükséges képességek vizsgálatára is.¹³ Ebben az értelemben megtevesztő és – egyetértve más kutatókkal¹⁴ – helytelen alacsony vagy magas pénzügyi kultúráról beszélni,

mint ahogyan azt a hétköznapi fogalomhasználatban gyakorta tapasztaljuk. Az összehasonlító kutatások számára sokkal inkább célravezető lehet egy olyan módszertani keret, amely több tényezőt figyelembe véve határozza meg a nemzeti kultúra tipizálható formáit, és így a kapcsolható szakterületi tudásszintet is. Tanulmányunkban két dolgot tartunk alapvetően fontosnak. Egyrészt a szakmai terminus technicus pontos ismerete nélkül nem lehet a mérésben lévő, pénzügyi kultúra fogalmához kapcsolódó tényezőket sem jól meghatározni, ha pedig ez torz, nem kellően megalapozott és tudományos, akkor a felmérésünk is negatív irányt vehet. Másrészt pedig nagyon fontosnak tartjuk a módszertani kérdéseket és elemeket, melynek szerepe nemcsak annak visszamérésében hasznos, hanem a pénzügyi kultúra fejlesztésében, fejlődésében hatékonyságnövelő lehet. Nemzetközi tapasztalatok szerint¹⁵ ezek a beszámítható tényezők a teljesség igénye nélkül a következők:

- a népesség szegmentálása,
- a pénzügyi kultúra átfogó értékei,
- a szociodemográfiai jellemzők,
- a nemek csoportja,
- az életkor,
- a jövedelem,
- az iskolai végzettség,
- a kockázattal kapcsolatos attitűdök stb.

Következésképpen a mutatók kombinálásával megállapítható a pénzügyi kultúra általános szintje egy adott nemzetre, társadalomra nézve. Ugyancsak érdemes megemlíteni a viselkedés és pénzügyi jólét kutatásainak eredményeit,¹⁶ mely szerint a viselkedés és ismeretek közötti kapcsolat elemzése valamennyi országban pozitívnak mutatkozik: a pénzügyi ismeretek bővülésével a viselkedés is fejlődik. Ez a kutatás viszont nem bizonyítja a kapcsolat ok-okozati összefüggésének erősségét. Véleményünk szerint sok kutatásra van még szükség, hogy megértsük e változók közötti kapcsolatok egymásra gyakorolt hatásának erősségét és gyengeségét. Lehetséges, hogy az ismeretek bővülése aktívabb pénzügyi piaci jelenléte eredményez, de az is lehet, hogy az aktívabb szereplők tájékozódnak az adott ismeretkörben, tehát az ismereteik bővítése érdekében tesznek is valamit, ezért bővül az adott ismeretkör tudásszintje is. Bár az is igaz, hogy a tudás és viselkedés kölcsönösen erősítik egymást, tehát az emberek tesznek valamit, tanulnak egy kicsit, még többet tesznek, és tovább bővítik ismereteiket. Ez a centrikus tudáskör bővülése, mint ahogyan az előzőekben ezt már vázoltuk.

A szociodemográfiai elemzések¹⁷ azt mutatják, hogy az esélyegyenlőtlenség akadályozhatja a pénzügyi kultúra javulását, tehát különösen igaz, hogy az alacsony iskolázottság és jövedelem alacsonyabb pénzügyi kultúrával társul. Mindezek alapján elmondható,¹⁸ hogy a pénzügyi kultúrának nincs egységes meghatározása, illetve vizsgálati módszertana.

Megjegyzendő, hogy a pénzügyi kultúra vizsgálatakor ténylegesen szükség van a lezajló döntéshozatali folyamatok megismerésére, a döntési képességek elemzésére is,¹⁹ valamint egy komplex modell felállítására, amivel már több kutatás is foglalkozott.

JEGYZET

- ¹ Adele Atkinson – Flore-Anne Messy: *A pénzügyi kultúra mérése. Az OECD/Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata (INFE) kísérleti kutatásának eredményei.* OECD Pénzügyi, Biztosítási és Magán-nyugdíjpénztári Műhelytanulmányok, 15., OECD Publishing, 2012. <http://dx.doi.org/10.1787/5k9cfs90fr4-en>.
- ² Husz Ildikó – Szántó Zoltán: *Mi a pénzügyi kultúra?* In: *Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában.* Gazdaságpszichológiai műhelytanulmányok, szerk.: Czákó Ágnes, Husz Ildikó, Szántó Zoltán, BCE Innovációs Központ Nonprofit Kft., 2011; Kovács Péter – Révész Balázs – Ország Gáborné: *A pénzügyi kultúra és attitűd mérése.* Tanulmány a TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0005 azonosító számú, „Ágazati felkészítés a hazai ELI projekttel összefüggő képzési és K+F feladatokra” című pályázat keretében készült, 2013.
- ³ Szántó Zoltán – Tóth István György: *Dupla vagy semmi, avagy kockázatos-e a talált pénz? Kísérlet a kockázattal szembeni attitűd mérésére kérdőíves adatfelvételi módszerrel.* In: *Cselekvésemélet és társadalomkutatás.* Szerk.: Gál Róbert Iván, Szántó Zoltán, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2003.
- ⁴ Kovács–Révész–Ország, i. m.
- ⁵ *Pénzügyi kultúra alap kutatás.* MNB–PÉNZIRÁNYTÚ–GFK, 2011.
- ⁶ Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztéséről az MNB és PSZÁF között, 2008.
- ⁷ Geert Hofstede – Gert Jan Hofstede: *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere.* VHE Kft., Pécs, 2008.
- ⁸ Szántó–Tóth, i. m.
- ⁹ Angela A. Hung – Andrew M. Parker – Joanne K. Yoong: *Defining and Measuring Financial Literacy.* RAND, 2009.
- ¹⁰ *Pszichológiai értelmező szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- ¹¹ Kovács–Révész–Ország, i. m.
- ¹² Nicolas Mantseris: *Finanzkompetenz und Schuldenprävention.* 2008. www.schuldnerberatung-sh.de/fileadmin/user_upload/Praevention_Lit_u.a/Mantseris_Finanzkompetenz_und_Schuldenpraevention_04-2008.pdf
- ¹³ Pénzügyi kultúra alap kutatás, i. m.
- ¹⁴ *Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában.* Gazdaságpszichológiai műhelytanulmányok, szerk.: Czákó Ágnes, Husz Ildikó, Szántó Zoltán, BCE Innovációs Központ Nonprofit Kft., 2011; Kovács–Révész–Ország, i. m.
- ¹⁵ Atkinson–Messy, i. m.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Szántó–Tóth, i. m.
- ¹⁸ Kovács–Révész–Ország, i. m.
- ¹⁹ Pénzügyi kultúra alap kutatás, i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Béres Dániel: *A pénzügyi kultúra – mi is ez valójában?* Pénzügyi Szemle online, 2013. június 20. www.penzugyi-szemle.hu/vitaforum/a-penzugyi-kultura-mi-is-ez-valojaban
- Paul DiMaggio: *Culture and Economy.* In: *The Handbook of Economic Sociology.* Eds.: Neil J. Smelser, Richard Swedberg, Princeton University Press, Princeton, 1994, 427–457. o.
- Hornýák Andrea: *Attitűdök és kompetenciák a középiskolás diákok mint potenciális banki ügyfelek körében.* PhD-értekezés, Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Marketingprogramja, Sopron, 2015.